

Potencjalne walory turystyczne Gruzji

Marika Pirveli

(ukazało się w czasopiśmie: *Turyzm*, t.10, z.2, 2000, s.5-30)

Artykuł ma charakter przeglądowo-informacyjny i stanowi próbę naświetlenia (a nie wartościowania) jedynie wybranych walorów geograficznych, przyrodniczych, socjo-kulturowych i historycznych Gruzji, które według autorki - dyletantki z zakresu badań na rzecz Geografii Turyzmu - w przyszłości mogą stanowić również o walorach turystycznych Kaukazu. W wielu miejscach celowo użyto opisowej formy przekazywania informacji oraz starano się o interpretację pewnych - mało znanych - zjawisk dotyczących Gruzji i Gruzinów.

Ponieważ Gruzja stanowi organiczną i nieodłączną część Kaukazu, nieuniknione okazało się zazębianie wiadomości o Gruzji ze wzmiankami dotyczącymi całego regionu.

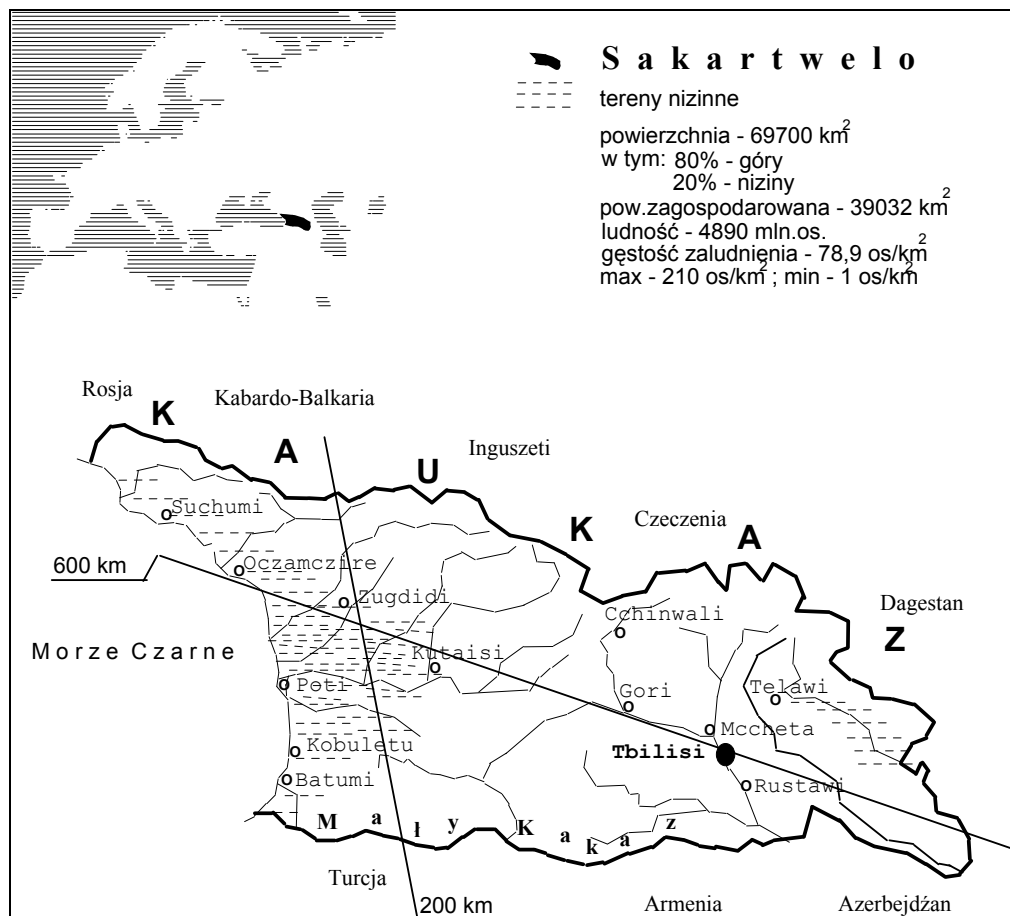
Położenie. *Sakartwelo*, ziemia Gruzinów - bo tak brzmi po gruzińsku Gruzja¹ - znajduje się w północno-zachodniej części regionu kaukaskiego, między pasmem gór Wysokiego i Małego Kaukazu, na 44° długości wschodniej i 42° szerokości północnej. (Jest to szerokość, która przecina Portugalię, Hiszpanię, Korsykę, Włochy na poziomie wulk. Wezuwiusza, półwysep Bałkański na północ od Grecji, Bułgarię oraz Turcję na pół. od Stambułu). Od strony południa Gruzja graniczy z Turcją, Armenią i Azerbejdżanem, od północy zaś - z Dagestanem, Czeczenią, Północną Osetią, Kabardyno-Bałkarią i Rosją (rys.1). Morze Czarne, będąc jedynym "zachodnim sąsiadem" Gruzji, dzieli je od świata chrześcijańskiego, tworząc z Gruzji i Armenii "wyspę" kultury chrześcijańskiej w otoczeniu krajów muzułmańskich.

Położenie *Sakartwelo* (Gruzji) można określić także w inny sposób. Znajduje się ona między Morzem Czarnym i Kaspijskim w pobliżu *riwiery* tureckiej, albo też, położone jest w najdalej na wschód wysuniętym fragmencie regionu Morza Śródziemnego. Biorąc pod uwagę specyficzne położenie geopolityczne Gruzji, jest to region gdzie stykają ze sobą kontynenty, kultury, religie i światopoglądy, a także granice historycznych i współczesnych potęg świata. Jest to również miejsce, gdzie krzyżują się międzynarodowe drogi (handlowe i militarne) ze wschodu na zachód i z północy na południe wybierane nawet przez ptactwo, wędrujące w czasie zmian pory roku. Dla historyków i geografów historycznych wystarczy powiedzieć, że Gruzja znajduje się w najbardziej na północ wysuniętym fragmencie prehistorycznego i hellenistycznego świata, bądź też na zachód od kaukaskiej Albanii², na kaukaskim odcinku międzynarodowego antycznego (a później średniowiecznego) szlaku handlowego z Indii do Hellady (a później do Imperium Rzymskiego i Bizantyjskiego). W tym zakątku świata starożytnego Argonauci szukali Złotego Runa, a Prometeusz - jedna z najpiękniejszych postaci w mitologii greckiej, symbol Boga, który cierpiał z miłości do ludzi - za karę (z powodu udostępnienia ludziom ognia) przez Zeusa został przykuty do skały Kaukazu (2). Można wymieniać jeszcze wiele innych wskazówek - odwołujących się do wiedzy z różnych dziedzin nauki - ułatwiających kartograficzne poszukiwanie byłej radzieckiej republiki, której na mapie świata nawet nie widać i

¹ *Sakartwelo* oraz *Kartweli* w językach słowiańskich - pod wpływem języka rosyjskiego - tłumaczy się odpowiednio Gruzja i Gruzini; w językach romańskich i anglosaskich zaś - jako *Georgia*, a w językach wschodnich - *Gurdzistan*. Tłumaczona nazwa *Georgia* i *Gurdzistan* korzeniami sięga do czasów późno hellenistycznych i wczesno średniowiecznych oraz wiąże się z imieniem św. Jerzego (św. Georgie), który najczęściej jawi się na freskach na białym koniu i zabija drakona. Jest On patronem Gruzji i uwieczniony jest w godle państwa. Wśród innych i zarazem wcześniejszych nazw najbardziej znane oraz stosowane do dziś są Iberia (wschodnia Gruzja) i Kolchida (zachodnia Gruzja), a Gruzini tam mieszkający nazywani byli Iberami i Kolchami.

² Albania - grecka nazwa kraju ciągnącego się od Gruzji do Morza Kaspijskiego, w dolinie dolnego biegu rzeki Kutos. Albania, sprzymierzona z królem Pontu Mitridatesem, została podbita przez Pompeusza w r. 65 p.n.e. (1).

której nazwa przez większość anglojęzycznych turystów kojarzona jest ze stanem Georgia w USA. Natomiast generalnie, rzadko kto odróżnia Gruzję od Rosji bądź od ZSRR³. Największym jednak paradoksem jest fakt, że ten mały skrawek ziemi wydał na świat zarówno Szotę Rustaweli - wielkiego poetę Złotego Wieku (XI-XII w.) (3), opiewającego miłość, przyjaźń i równość płci - jak i Stalina - jedyne w swoim rodzaju tyrana XX wieku.

Rys. 1. Gruzja - schematyczne ujęcie
(opracowanie własne)

Religia. Armenia i Gruzja - stanowią **wyspę religii chrześcijańskiej na Kaukazie**. Chrześcijaństwo dociera do nich drogą południową z Kapadocji. Do Gruzji przynosi je kobieta, znana, jako Nino z Kapadocji, która po drodze - wiążąc gałęzie drzewa winogronowego własnymi włosami - zrobiła krzyż, który dziś znajduje się w Tbilisi, w katedrze Sioni (VI w., rekonstrukcja - XI w., dzwonnica bez rekonstrukcji) i stanowi bezcenną relikwię Gruzinów.

Rok 337 to data ogłoszenia chrześcijaństwa państwową religią Gruzji. Od tego czasu Kościół Gruziński ma własnego Patriarchę i stanowi autokefaliczny kościół gruziński z główną siedzibą w mieście Mccheta (do V w. n.e. stolica Gruzji) w Katedrze Swetyschoweli (1010 r., został zbudowany na fundamentach wcześniejszej sakralnej budowli). Autokefaliczny kościół gregoriański (ormiański) ma swoją siedzibę w Eczmiadynie. Oba te kościoły - ormiański i gruziński - zachowały autonomię nawet w okresie radzieckim, nigdy nie uznając zwierzchnictwa innej autokefalii.

³ Kojarzenie Gruzji z ZSRR - niezależnie od tego, w jakich warunkach została ona republiką sowiecką - nie jest pozbawione sensu, bowiem stanowiła ona część politycznych struktur radzieckich. Niemniej, błędem jest kulturowe i historyczne utożsamianie Gruzji (jak i innych republik b.ZSRR) z Rosją.

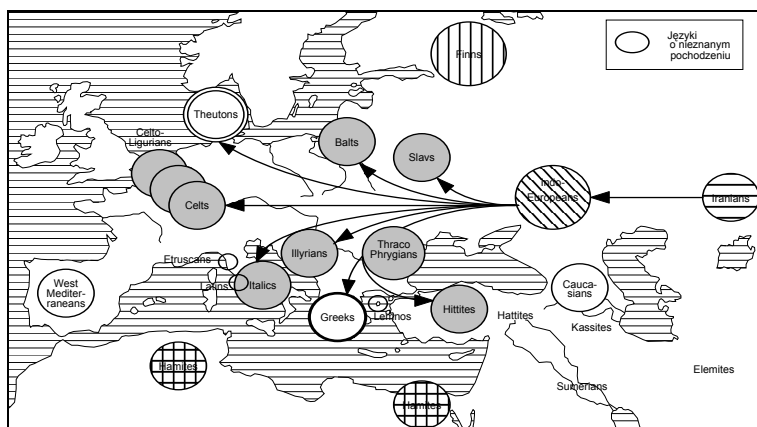
W latach 70-tych drugą siedzibę władzy kościelnej utworzono w Tbilisi w katedrze Sioni, natomiast miasto muzeum Mccheta - wpisane na liście dziedzictwa kulturowego UNESCO - pozostaje nadal kościelną stolicą, gdzie odbywają się wszystkie ważne uroczystości (np.: koronacje). Nad miastem góruje Monastyr Dźwari (586 r.) - najstarsza sakralna budowla na terenie Gruzji, która przetrwała do dziś. Dźwari zbudowano na fundamentach pogańskiej świątyni; w środku monastyru zachował się pogański ołtarz wiary zoroastrycznej. Nazwa monastyru (Dźwari) w dosłownym tłumaczeniu znaczy krzyż, bo zbudowano go na planie krzyża. Przy wejściu do monastyru znajduje się punkt widokowy. Widać stamtąd, jak na dłoni, antyczną stolicę Gruzji Mccheta oraz zasypane (przez archeologów) ziemią neolityczne miasto (prawdopodobnie najstarsza siedziba królów), a także liczne kościoły i klasztory zarówno w mieście i na terenach przyległych. Widać stąd również miejsce łączenia się rzek o odmiennych kolorach wód - które jeszcze nie zdążyły zmieszać się ze sobą: ciemno zielonej wody nizinnej rzeki Kury (*Mtkwari*) i czystej i białej wody górskiej rzeki Aragwi; widać również ich koryta, ciągnące się między pasmami spiętrzonych gór, a przy bardzo dobrej pogodzie śnieżno biały szczyt góry Kazbeg (5047 m).

Obecnie, choć zdecydowana większość Gruzinów wyznaje prawosławie, to wśród nich są również katolicy, a jeszcze do niedawna byli też muzułmanie. Geneza pojawienia się tych dwóch małych grup wyznaniowych wśród ludności gruzińskiej narodowości jest odmienna. Wycieńczona wojnami z Turcją Gruzja, nie chcąc wiązać się z prawosławną Rosją (co później okazało się jedynym wyjściem), na przełomie XVII-XVIII w., zaczyna szukać pomocy w katolickiej Francji, wysyłając tam swojego ambasadora (Sulchan Saba Orbeliani 1658-1725). Poślaniec króla oraz mała grupa Gruzinów, w celu zwiększenia szansy na pomoc, przechodzi na katolicyzm. Francja nigdy nie okazała obiecanej pomocy, bowiem oznaczałoby to przeciwstawianie się interesom Imperium Rosyjskiego, a poślaniec króla po powrocie - za zdradę wiary - przez prawosławnych został ukarany męczeńską śmiercią. Mniej więcej w tym samym czasie, po wielowiekowych staraniach (od VII w.), Odry muzułmańskie zdołały nawrócić na islam jedynie małą grupę Gruzinów mieszkających na terenach przyległych miasta portowego Batumi. Taka też pozostała lokalizacja gruzińskich muzułmanów w granicach Gruzji, a w okresie radzieckim przyznano im status autonomii (Adżarska Republika Autonomiczna ze stolicą w Batumi). W latach 80-tych bieżącego stulecia, gruzińscy muzułmanie masowo powrócili do religii prawosławnej.

Język i alfabet. Kaukaz należy do regionów najwcześniej zasiedlonych. Świadczy o tym kilka (na tych terenach, w tym w Gruzji) stanowisk archeologicznych bytności człowieka pierwotnego (w okolicach góry Sataplia, w pobliżu Cchaltubo, są również ślady dinozaurów). Wśród wielu innych "tajemnic" historii są też archaiczne języki gruzińskie (o nieznanym pochodzeniu) genetycznie związane z regionem kaukaskim (rys. 2). Lingwiści, posługując się instrumentalnie z języków gruzińskich do odczytania starych druków, próbują powiązać język gruziński ze zmarłym językiem Hettitów, Kassitów i Elamitów, które są językami z czasów świetności Sumerów. Jednak stwierdzają, że nie należą one (tzn. języki gruzińskie) ani do języków semitskich, ani też indoeuropejskich. Kolejnym językiem, z którym próbuje się znaleźć pokrewieństwo języka gruzińskiego, to język Basków, który również ma pochodzenie nieznanne. Oba te języki lingwistycznie wykazują pewne podobieństwo. Bowiem w deklinacji używają prefiksów i sufiksów, co jest nie typowe dla języków indoeuropejskich. Dla niektórych, podobieństwo między językiem Basków i Gruzinów, świadczy o

możliwym istnieniu kulturowo-językowej grupy *Mediterranean-Caucasian*, która w okresie późno prehistorycznym - z powodu przybycia na terenach północnych basenu Śródziemnomorskiego indoeuropejczyków - uległa procesom geograficznego "kawałkowania". Dla naukowców podzielających tę opinię, dodatkowym potwierdzeniem teorii o Wielkiej Wędrówce Ludów ze Wschodu na Zachód stanowi kultura i język Etrusków, którzy - prawdopodobnie - przybyli na tereny Toskani z Zachodniej Anatolii ok. 900 r. p.n.e.(4)⁴.

Języki Gruzinów wzbogacają grupę języków kaukaskich (rodzina języków rdzennej ludności Kaukazu) tworząc jedną z dwóch zespołów pod tytułem języki *kartwelskie* (gruzińskie), nazywane też zespołem języków południowo-kaukaskich (5). (Na drugi podzespół - zwany podzespołem północno-kaukaskim - składają się wszystkie inne języki kaukaskie, których większość należy do języków indoeuropejskich i semickich). Do podzespołu języki *Kartwelskie* (tzn. południowo-kaukaskie) obok trzech języków ustnych należy również jeden język pisany. Są to: język swański (używany w Swaneti - historyczna prowincja w zachodniej części Wysokiego Kaukazu - przez Swanów - do 30 tys.), język zański tzn. megrelsko-czański (używany w Mengrelii - historyczna prowincja w Zachodniej Gruzji - przez Mengrelów - do 400 tys.), język lazyjski (używany przez Lazów - ok. 30 tys. - którzy tradycyjnie zamieszkują południowo-wschodnie tereny Morza Czarnego - niegdyś należące do Zjednoczonego Królestwa Gruzji - obecnie wchodzą w skład Turcji) oraz język - ustny i pisany - gruziński, który był i jest językiem urzędowym w Gruzji. W ten sposób rozumiany język gruziński ma 20 dialektów (m.in. kartlijski, kachetyński, chewsurski itd.), a sam ukształtował się na podstawie dialektu kartlijskiego (dialekt ten występuje w okolicach Tbilisi, w granicach historycznej prowincji Kartli). Mnogość dialektów wiąże się z istnieniem w Gruzji - za sprawą rzeźby terenu - subkultur, co w procesie historycznym uwarunkowało pojawienie się licznych prowincji historycznych.

Rys. 2. Mapa języków

(przedruk: Colin McEvedy, *The Penguin Atlas of Ancient History*, 1988:7)

Język gruziński ma swoje pismo alfabetyczne utworzone na początku naszej ery w środkowej Gruzji na podstawie (prawdopodobnie) spółgłoskowego pisma syryjskiego uzupełnionego znakami dla samogłosek zapożyczonymi z alfabetu greckiego. Pismo gruzińskie ma trzy odmiany: *mrglowani* ("okrągłe") - do XI w.; *kutchowani* ("kwadratowe") IX-XVIII w., i używana obecnie *mchedruli*

⁴ Więcej na ten temat: Colin McEvedy, 1984 (siedemnaste wydanie), *The Penguin Atlas of Medieval History*, Hong Kong, str. 5-6; Edward B. Tylor, 1902, *Antropologia. Wstęp do badania człowieka i cywilizacji*, Warszawa, rozdział IV Język itd.

("rycerskie"), które powstała już XI w. Obecnie alfabet gruziński składa się z 33 liter. Używany jest tylko przez Gruzinów oraz instrumentalnie przez lingwistów.

Walory socjo-kulturowe. Trudne do pokonania naturalne bariery, w postaci wysokich gór i głęboko ciętych dolin rzecznych sprawiły, że od niepamiętnych czasów Kaukaz - wg Ratzla - jest ojczyzną dla ponad 100 grup etnicznych (6). Kultura ludów kaukaskich w ciągu wieków ulegała m.in. wpływom asyryjskim, greckim, perskim, arabskim. Mimo dużego zróżnicowania etnicznego ludy te łączyło wiele wspólnych elementów, od tradycyjnych form gospodarki (rolnictwo, pasterstwo) i niektórych wytworów kultury materialnej (np. elementy ubioru męskiego), obyczajów (np. rytuał podejmowania gości) do folkloru. Mimo wielu wspólnych cech, które stanowią o jedności regionu, występuje tu nieprawdopodobna różnorodność, co samo w sobie jest cechą charakterystyczną Kaukazu.

Za sprawą barier naturalnych - w całym regionie, w tym w Gruzji - uformowały się liczne prowincje historyczne ze społecznością o bardzo wysokim stopniu poczucia tożsamości. Mieszkańcy poszczególnych - niemalże - dolin, stworzyły własny folklor, składający się z ubioru, pieśni, tańców, legend, bajek i baśni. Każdy z nich (w Gruzji) ma swój dialekt, a niektóre nawet język, często określany jako język "domowy" (o czym już była mowa wyżej). Każda z tych prowincji odznacza się właściwą dla nich subkulturą. Nawet formy architektoniczne zabudowy, determinowane - w skali poszczególnych prowincji - klimatem oraz miejscowym materiałem budowlanym, a także tradycją, są zmienne i - prawie że - niepowtarzalne nawet w miejscowościach leżących o kilometr dalej.

Mieszkańcy tych prowincji charakteryzują się równie odmiennymi cechami antropogenicznymi. Na zdecydowanej większości Kolchidy oraz w granicach większości prowincji znajdujących się wzdłuż wododziałowego grzbietu Wysokiego Kaukazu występuje typ antropologiczny (Gruzina) o jasnych oczach i włosach, a w części zwanej Iberią - typ antropologiczny o ciemnych oczach i włosach oraz ich cera jest bardziej śniada, niż u "Kolchów". Poza tym, subgrupy etniczne, różnią się również wzrostem, budową ciała i rysami twarzy⁵.

Wśród mieszkańców republiki tylko trochę ponad połowę stanowią Gruzini (ok. 3 mln.), a pozostali to: Ormianie, Azerowie, Abchazowie, Osetynicy, Kurdowie, Rosjanie, Ukraińcy, Białorusini, Żydzi, Niemcy, Tatarzy, Polacy, Grecy itd.; poza tym, brzmi to trochę śmieśnie, jednak są tutaj również ci, którzy czują się potomkami starożytnych Greków i Rzymian. Gruzja jest jednym z najmniejszych i najbardziej wielonarodowym państwem, dla którego mozaika etniczna jest cechą - niemalże - genetyczną. Pod tym względem różni się ona od pozostałych republik kaukaskich. Właśnie tej mozaice etnicznej (powstałej zarówno w zamierzchłych czasach historycznych, jak i w czasach współczesnych) Gruzja - która sama w sobie jest wyjątkowo bogata w subkultury - zawdzięcza wiele walorów socjo-kulturowych. W tym miejscu może wspomnę tylko o *Kinto*. Jest to nazwa dość specyficznej grupy ludzi, która wykształciła się na przełomie XVIII-XIX stulecia wyłącznie - w skali regionu Kaukaskiego - w Tbilisi. Byli oni organiczną częścią wielonarodowego miasta i nadawali Tbilisi niepowtarzalny koloryt. Charakterologicznie "*Kinto*" reprezentowali mieszankę cech narodowych Azerbejdżanina, Ormianina i Gruzina (od jednych wzięli mądrość, od drugich zdolność do handlu, a od trzecich "język jak miód"). Stworzyli własny styl ubioru, sposób mówienia,

⁵ Bardziej szczegółowo na ten temat: Ratzel, 1900, *Narodowedzenie*, t.I-II (rosyjskojęzyczne wydanie); Edward B. Tylor, 1902, *Antropologia. Wstęp do badania człowieka i cywilizacji*, Warszawa; etc.

zachowania, własną muzykę i poezję. Kinto trudnili się drobnym handlem i rzemiosłem oraz byli znakomitymi wodzirejami imprez. Mimo to, że grupa ta - podobnie jak i wiele innych osobliwości Kaukazu, w tym Gruzji - zniknęła wraz z nadejściem reżymu sowieckiego, to jednak pozostawiła trwałe ślady w folklorze. Sądzę, że poznawanie folkloru "Kinto" dla turystów może stanowić niebagatelny atrakcją.

W Gruzji - podobnie jak w całym regionie - nazwa prowincji historycznej precyzuje nie tylko krajobraz przyrodniczy i kulturowy, lecz również oznacza konkretną kuchnię, która jest równie zróżnicowana. Nie ulega wątpliwości, że kuchnia, w tym przypadku gruzińska, jest takim samym walorem turystycznym, jak wszystkie inne w tekście wymienione walory. Zwłaszcza, że turysta - dzięki miejscowej gościnności oraz wskutek faktu, że za sprawą klimatu wiele czynności bytowych odbywa się na "świeżym powietrzu" - zawsze może oglądać, jak piekarz piecze gruziński lub ormiański chleb w *tone*⁶ albo *chaczapuri*⁷, czy też jak przysłowiowy kucharz przyrządza inne danie.

Świat legend i baśni - może stanowić kolejnym walorem regionu. Poprzez nich można poznać zarówno kulturę, jak i mentalność ludzi oraz ich nastawienie w stosunku do przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Legenda, którą można usłyszeć z ust Gruzinów oraz prawdopodobnie od wszystkich innych autochtonów Kaukazu powiada, iż na boską naradę na której Bóg rozdawał ziemię, Gruzini zjawili się z wielkim opóźnieniem, gdy wszystkie zakątki świata miały już swoich władców (ten fragment może wskazywać na stosunek ludzi do "czasu" oraz na ich punktualność, niezależnie od powagi sprawy). Na pytanie, czym byli tak bardzo zajęci że nie stawili się na czas, Gruzini przyznając się do winy odpowiedzieli, że pili toast za zdrowie i długowieczność Boga - Pana naszego! Bóg z jednej strony był bardzo umiłowany z takiej odpowiedzi, z drugiej zaś chciał ich ukarać za brak punktualności i dał im to co mu pozostało. Był to maleńki, ale najpiękniejszy kawałek świata, który Bóg chciał zatrzymać dla Siebie (ten fragment może wskazywać na stosunek do "własnej" ziemi). Od tej pory bije tu zegar dziejów. A w Armenii (obecnie w granicach Turcji) do dziś stoi góra, na szczycie której ocalała arka Noego. Choć jest to tylko legenda, niemniej tylko w ten sposób można "wy tłumaczyć" skąd się wzięła tyle pięknych i tak rozmaitych krajobrazów na tym skrawku ziemi!

Może nie każdy z obecnie mieszkających tu narodów żyje od legendarnych czasów, niemniej ich obecność na Kaukazie jest na tyle długa, że każdy zdążył nabrać praw zarówno do tej legendy, jak i do ziemi, która dla tubylców ma wartość boskiego daru. Ta i jeszcze wiele innych spisanych i nie spisanych legend i mitów (jak mit o uwięzieniu przez Zeusa pod ciężarem wysokich skalistych gór najodważniejszego i najsilniejszego człowieka za odebranie mu ognia albo też mit o wyprawie Argonautów w poszukiwaniu złotego runa, w trakcie której Jazon zakochał się w Kolchidzkiej księżniczce Medeji, etc.) oraz opowiadania o zwycięstwach w prawdziwych wojnach, w których równowaga sił przemawiała raczej za ich klęską przekazywane są z pokolenia na pokolenie, kształtując świadomość i tożsamość tamtejszych mieszkańców. W ten sposób historia i przeszłość jest ciągle żywa i występuje obok teraźniejszości, która zwykle była tu zagrożona tak zewnętrznymi jak i wewnętrznymi wojnami. Rzeczywistość rozumiana jest jako trudna i groźna codzienność, która w razie osłabienia czujności, może poskutkować utratą Ziemi Ojczystej. Podczas gdy przeszłość - to niezliczona ilość bohaterkich czynów, które pozwoliły przetrwać i zachować swoją ziemię i

⁶ *Tone* - specjalne "urządzenie" do pieczenia chleba.

⁷ Zarówno chleb, jak i *chaczapuri*, w poszczególnych prowincjach przygotowuje się inaczej. Podstawowymi składnikami *chaczapuri* jest ciasto i ser.

tożsamość, a czasami nawet wynieść na piedestał zwycięstwa. Przyszłość - to nadzieja, że przeszłość powróci (!?). W pewnym sensie, świadectwem trzymania się przeszłości jest również przywiązanie do tradycji. Tradycyjnie ziemia ma największą wartość. W świadomości ludzi nigdy nie zostało ono wyparte przez pieniądź, co stanowi najwyższą wartość ery kapitalistycznej i współczesnej cywilizacji. Nie oznacza to jednak, że pieniądź jest bezwartościowy (choć obecny pieniądź jest w rzeczy samej bezwartościowy); jedynie ziemia, a nawet najmniejszy skrawek własnej ojczyzny nie może być przeliczane na pieniądze.

Następne dwie podobne wartości Gruzinów, to język i religia. Od niepamiętnych czasów ich narodowe hasło i kierunkowskaz to: "Język, Ojczyzna, Wiara". Taka też jest hierarchia podstawowych wartości, która góruje ponad wszystkie inne. Znaczenie ziemi ojczystej wyżej już została nieco przybliżona. Z językiem i z własnym alfabetem, kojarzy się przez wieki tworzona kultura, częścią której są tradycje, a z wiarą identyfikuje się całe wewnętrzne, duchowe życie człowieka. Na te trzy wartości nie jest nałożone tabu. Każdy chętnie rozmawia na temat tego, co jest mu najdroższe opowiadając różne ciekawostki z pogranicza prawdy i legend. Autochtoni, uważając szacunek dla własnych wartości za naturalne i normalne, tak też traktują obcych. Natomiast jeśli ktoś zważy się podnieść rękę na te święte relikwie, to każdy będzie je bronił do końca. Stosunek Gruzinów do "przyjeżdżających" symbolizuje też pomnik Matki Gruzji, która góruje nad Tbilisi i która wita przyjaciół winem, nieprzyjaciół zaś - mieczem. Oczywiście, patologię zdarzają się również tutaj, w tym tak bardzo zachwalanym zakątku ziemi. Widała ona na świat jednego z największych tyranów współczesności (a może i ludzkości). Niemniej, warto mieć nadzieje, że patologie nie często się powtarzają! Od historii nie da się uciec - i chyba właśnie dlatego w mieście Gori funkcjonuje dom muzeum Stalina, przyjmując co roku niezliczoną ilość gości.

Walory historyczne. Gruzja w procesie historycznym nigdy nie zmieniała swojego położenia, lecz granice, które - w zależności od sytuacji politycznej - zbliżały się bądź oddalały się od Mcchety (a później od Tbilisi). Zabytków historycznych - zarówno z okresu prehistorycznego (np.: stanowiska bytności człowieka pierwotnego), jak i ze starożytności, średniowiecza oraz z czasów nowożytnych (także radzieckich) - w Gruzji jest bardzo dużo, i z każdego najmniejszego skrawka ziemi przemawia historia. Sam fakt, że kościół gruziński liczy 16 wieków historii, Gruzja zaś - ponad 25 stuleci⁸, a Tbilisi - jako stolica - ma ponad 1600 lat, a także do czasów zamierzchłych sięgające zabytki piśmiennictwa, już świadczą o tym, że proces historyczny na pewno pozostawił w Gruzji swój ślad. Jest tylko pytanie, na ile wartościowy jest ten "ślad" dla turysty, aby mówić o nim z perspektywy walorów historycznych w ujęciu turystycznym. Ponad to, autorka nie czuje się na siłach wyczerpująco omówić je - zwłaszcza na kilku stronach. Zatem, niżej zasygnalizowane są jedynie wybrane aspekty, które wg autorki - mogą mieć wartość turystyczną.

Tu, w tych górach, gdzie rodzi się większość wysokogórskich potoków i gdzie przyroda jest ciągle dziewicza, dzika i nie okrzesa, ukryte są liczne przykłady sztuki budowlanej i architektonicznej wykonane w stylu "lokalnym", romańskim i bizantyjskim. A wiadomo, że kraje Europy Zachodniej nie są zbyt bogate w architekturę bizantyjską. Warte są uwagi również pozostałości kultur jeszcze wcześniejszych, odkrytych przez archeologów - zarówno w Kolchidzie jak i w Iberii - w

⁸ Więcej na temat początków osadnictwa: M.Pirveli, 1999, *Początki osadnictwa w Gruzji*, [w:] Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica socio-oconomica 2, 1999, str. 97-108.

XX w. Można z nimi zapoznać się tak w ich naturalnym otoczeniu (w muzeach pod otwartym niebem, jak: Wani⁹, Wardzja¹⁰, Dawitgaredzi¹¹, Upliscyche¹², Narikala¹³, etc.), jak i w muzeach ("Złoty Skarb" w Muzeum Narodowym w Tbilisi; "Złoty Fond"¹⁴ w Muzeum Sztuki w Tbilisi; rzeźbę oraz bogate zbiory eksponatów kultury materialnej z okresu starożytnego i wczesnego średniowiecza wystawione są prawie we wszystkich dużych i małych miejskich muzeach oraz w muzeach archeologicznych, etc.).

Już w czasach starożytnych ludzie zauważyli lecznicze walory licznych źródeł wód mineralnych i termalnych oraz rozpoznali zalety mikroklimatu niektórych miejscowości. W skutek tego, wraz zagęszczeniem osadnictwa, obok miast i wsi, zaczęły - w sposób spontaniczny - powstawać małe uzdrowiska i sanatoria. Przyczyniły się one do narodzin mitu o długowieczności Gruzinów. Patrząc na te termy, łaźnie i ośrodki balneologiczne z perspektywy XX wieku, można tylko się zachwycać pomysłowością przodków. Mimo zniszczenia przez czas, one nadal zaspakajają potrzeby tubylców, a niekiedy reprezentują lepszy stan, niż większość sanatoriów i uzdrowisk, zbudowanych wokół górskich źródeł w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Niezależnie od stanu zagospodarowania historycznych ośrodków leczniczych, wraz z malowniczą przyrodą tworzą one wielkie bogactwo historyczne, które w porównaniu z innymi zasobami turystycznymi, są najmniej znane i odwiedzane przez turystów.

Walory przyrodnicze. Największym turystycznym walorem Gruzji jest - według autorki - to, że podróżnik, bez pokonywania dużych odległości, może nacieszyć swój wzrok zarówno widokiem na morze jak i krajobrazem górskim, półpustynnym¹⁵ i stepowym¹⁶, oraz lodowcowym¹⁷ czy jeszcze innym; może zetknąć się zarówno z równikowymi lasami, jak i z alpejską i sub- alpejską florą i fauną, łącznie ze wszystkimi przejściowymi między nimi typami ożywionej i nieożywionej przyrody. Ta wielka różnorodność na niewielkiej przestrzeni wynika, przede wszystkim, z pionowego układu stref przyrodniczo-klimatycznych, co jest sprawą gór Kaukazu.

Na obszarze wielkości 1/5 Polski, różnica wysokości między najwyżej i najniżej położonym punktem wynosi prawie 5 km. Najniżej położone są tereny w granicach kolchidzkich bagnistych lasów, gdzie maksymalna wysokość nie przekracza 100 m n.p.m. Obszar ten ciągnie się od

⁹ Historycy przypuszczają, że Wani (Zachodnia Gruzja) jest przykładem państwa-miasta z okresu neolitu.

¹⁰ Wardzja - XI w. - miasto wykute w skali. Znajduje się w południowej części zachodniej Gruzji.

¹¹ Dawitgaredzi - kompleks obiektów sakralnych z pierwszej połowy VI w. Znajduje się w południowej części wschodniej Gruzji.

¹² Upliscyche - dokładny czas budowy nieznan; przypuszczalnie była to wcześniejsza (tzn. przed Mccheta, a Mccheta jest stolicą już od XII w. p.n.e.) stolica Iberii - jest to miasto w całości wykute w skali. Znajduje się na północny-zachód od Mcchety.

¹³ Narikala - osada twierdza, przypuszczalnie z II w. n.e. - znajduje się w starej części Tbilisi.

¹⁴ "Złoty Skarb" i "Złoty Fond" są to nazwy ekspozycji, przedstawionych w skarbcach Muzeum Narodowym i Muzeum Sztuki w Tbilisi. Ekspozycje pochodzą z czasów starożytnych do XIII wieku oraz z trzyletniego okresu istnienia niezależnego państwa gruzińskiego w XX wieku. Po radzieckiej okupacji Gruzji, cały skarb został wywieziony przez gruzińską emigrację. W połowie lat 70-tych powróciła do Tbilisi tylko jego część.

¹⁵ Półpustunia znajduje się wzdłuż południowej granicy Wschodniej Gruzji. Mieści się tam - w odległości 60-70 km na południowy-wschód od Tbilisi - jeden z najwspanialszych zabytków kultury materialnej Gruzji z początku VI w. Jest to kompleks dwunastu monastyrów w całości wybudowanych w jaskiniach skalistych gór Garedzi. Przez wiele stuleci znajdowało się tu również centrów przepisywania starych rękopisów (a później druków) o charakterze hagiograficznym.

¹⁶ Na krajobrazem step składają: 1) wysokogórskie stopy z czarną glebą w regionie Wys. Kaukazu oraz tak zwane 2) górskie stopy w południowej części Wschodniej Gruzji, gdzie dominują karłowate krzaki i kasztanowe gleby.

¹⁷ Z lodowcami można się spotkać wzdłuż prawie całej północnej granicy republiki, natomiast w strefie alpejskiej i sub-alpejskiej - zarówno w granicach Wysokiego jak i Małego Kaukazu - można mieć do czynienia z krajobrazem polodowcowym

miejsowości Oczamczyre, wzdłuż wybrzeża m. Czarnego, przez Poti i Ureki do Kobuleti, a następnie wdziera się klinem między Wysokim i Małym Kaukazem aż do miasta Kutaisi (rys.1).

Najwyższy punkt w granicach Gruzji, to szczyt Wysokiego Kaukazu Szchara (5201 m. n.p.m.) - duma i oznaka suwerenności tamtejszych górali (Swanów). W pobliżu znajduje się szczyt Uszba (4700 m. n.p.m.) i Tetnuldi (4859 m. n.p.m.). U podnóża tej ostatniej, w strefie alpejskiej, mieści się wieś Uszguli (3887 m. n.p.m.), która została wciągnięta do listy dziedzictwa kulturowego UNESCO. Jeśli w wyżej wymienionych nadmorskich miejscowościach (zwłaszcza w Kobuleti i Ureki) mikroklimat sprzyja astmie oraz innym chorobom dróg oddechowych i serca, to Uszguli może zainteresować amatorów czynnego wypoczynku oraz zawodowych alpinistów (tab.2). Nieco na południu od najwyższych partii Kaukazu wśród wielu innych można wyróżnić górską miejscowość Bachmaro. Słynie ona ze swojego obserwatorium oraz wyjątkowego mikroklimatu na choroby płuc.

Tabela 2. Wybrane górskie szczyty Kaukazu oraz przełęcze (źródło: *Atlas Gruzji*, 1992)

Nazwa szczytu	Wysokość n.p.m. w m.	Nazwa szczytu	Wysokość n.p.m. w m.
Zachodnie partie Wysokiego Kaukazu szyty górskie:		Centralne partie Wysokiego Kaukazu szyty górskie:	
Dombai-Ulgen	4047	Szchara	5201
Gwandra	3983	Dżangi-Tau	5049
Belala-Kaja	3851	Kazbeg (Mkinwari)	5047
przełęcz:		Szota Rustaweli	4960
Psysz	2866	Gistola	4859
Kluchorski	2781	Tetnuldi	4858
Maruchski	3033	Uszba	4700
Sanczaro	2603	Tichtengen	4611
Achuk-Dada	2072	Szchelda	4369
Wschodnie partie Wysokiego Kaukazu szyty górskie:		przełęcz:	
Tebulo	4494	Mestia	3661
Szan	4451	Twiberi	3580
Diklo	4275	Szariwcek	3407
przełęcz:		Lalisi	3162
Kodorski	2357	Nakra	3198
Gomborski	1614	Donguz-Orun-Basi	3198
Mały Kaukaz szyty górskie:		Rokski	2996
Mepisckaro	2850	Mamisonski	2829
Didi Abuli	3304	Krzyżowy	2384
Samsari	3285	Nakeralski	1370
przełęcz:			
Cchrackaro	2458		
Zekakrski	2180		
Goderdzski	2025		

Obok górzystości terenu, na skomplikowaną orografię składają się również głęboko wcięte koryta licznych górskich rzek, tworzące kaniony i wodospady, spotykane w regionie Wysokiego i Małego Kaukazu prawie na “każdym kroku” (tab.3). Są też jeziora różnej wielkości, głębokości i pochodzenia, stanowiące wielką atrakcję nie tylko dla turystów lecz także dla miejscowej ludności (tab.3). Za sprawą górzystości terenu i sieci hydrograficznej w granicach poszczególnych dolin wytwarza się mikroklimat - typowy tylko dla danej doliny - i równie “mikro” krajobraz. W poszczególnych dolinach występują różnorodne gleby. Zgodnie z mapą gleb Gruzji (7) wyróżnia się 3 okręgi, 5 podokręgów i 8 stref. Przy czym, rejonizacja nie jest jednoznaczna z przestrzenną koncentracją gleb o podobnych cechach w jednym miejscu.

Tabela 3. Wybrane rzeki i jeziora Gruzji (źródło: *Atlas Gruzji*, 1992)

Nazwa rzeki	Długość rzeki w km	Różnica wysokości między źródłem a ujściem (w m.)	Nazwa jeziora	Pow. lustra wody w km ²	Położenia n.p.m.	Max głębokość w m.
Mtkwari (Kura)	1515	0,0	Parawani	37,0	2074,0	3,3
Alazani	390	2741	Karcachi	26,6	1799,0	1,9
Iori	357	2752	Paliastomi	17,3	0,5	4,0
Rioni	327	2495	Tabackuri	14,7	1990,0	40,2
Enguri	221	2840	Chandzali	13,7	1928,0	1,0
Chrami	220	2162	Dżandari	11,4	290,0	7,0
Ccheniskali	183	2695	Mada	8,9	2113,0	1,2
Kwirila	1 w wielu miejscach 55	1817	Sagamo	5,0	1998,0	2,5
Supsa	117	2710	Kumisi	3,4	476,0	0,5
Didi Liachwi	115	2450	Rica	1,4	882,0	116,0
Bzypi	115	2639	Kelistba	1,3	2914,0	67,0
Aragwi	112	2681	Bazaleti	1,2	879,0	7,0
Kodori	110	2710	Amtkeli	0,6	512,0	122,0
Aczariskali	90	2343	Lisi	0,5	200,0	3,8
Prone	50	1096				
Mokwa	50	2560				

Klimat (tab.4), wody powierzchniowe i gleby sprzyjają rozwojowi - równie bogatej i różnorodnej sieci wód podziemnych (wody mineralne, termiczne, balneologiczne). Wody podziemne nieraz wypływają na powierzchnię ziemi w postaci licznych źródeł (ponad 800 źródeł o różnej mineralizacji, temperaturze i właściwościach leczniczych), którym zwykle towarzyszy błoto lecznicze (zwłaszcza we wschodniej Gruzji w okolicach miejscowości Gurdzaani).

Tabela 4. Średnia temperatura i opady w wybranych miejscowościach (źródło: *Atlas Gruzji*, 1992)

Nazwa miejscowości	Styczeń		Lipiec		W skal roku	
	C ⁰	w mm.	C ⁰	w mm.	C ⁰	w mm.
Bakuriani	- 7.4	36	14.8	68	4.2	739
Batumi	6.4	231	23.0	172	14.4	2318
Bachmaro	- 5.5	123	12.4	97	3.7	1406
Gardabani	0.0	11	25.2	25	12.9	383

Gudauri	- 6.4	59	12.9	135	3.0	1371
Kazbeg (dolny)	- 4.1	15	15.2	79	5.8	652
Kazbeg (górnny)	- 14.0	33	3.6	129	- 5.1	1074
Kutaisi	4.7	106	22.9	106	14.4	1333
Poti	5.4	120	22.9	176	14.3	1639
Suchumi	5.7	114	23.5	112	14.7	1390
Tbilisi	0.5	14	24.2	51	12.6	510
Telawi	0.2	21	22.7	94	11.7	818
Cchinwali	- 2.6	27	20.4	44	9.3	507

Potencjalnym walorem turystycznym mogą stanowić Obszary Chronionej Przyrody. Według niektórych pozycji na terenie Gruzji wyróżnia się piętnaście takich obszarów (tab.5). Są to tereny różnej wielkości (min - 3km², max - 159km²) o dużych walorach przyrodniczych, które znajdują się od 0 do 2000 metrów n.p.m.. Rysunek 4 przedstawia zbliżone granice jeszcze innej rejonizacji, według której na terenie Gruzji wyróżnia się siedem regionów chronionej przyrody i trzy regiony proponowane; ponad to trzy miejscowości, które są na liście ochrony dziedzictwa kulturowego UNESCO, a także sześć miejscowości objęte programem UNESCO "Jedwabny Szlak". Program ten realizowany jest przez Światową Organizację Turystyczną, której członkiem jest również Gruzja.

Tabela 5. Obszary Chronionej Przyrody

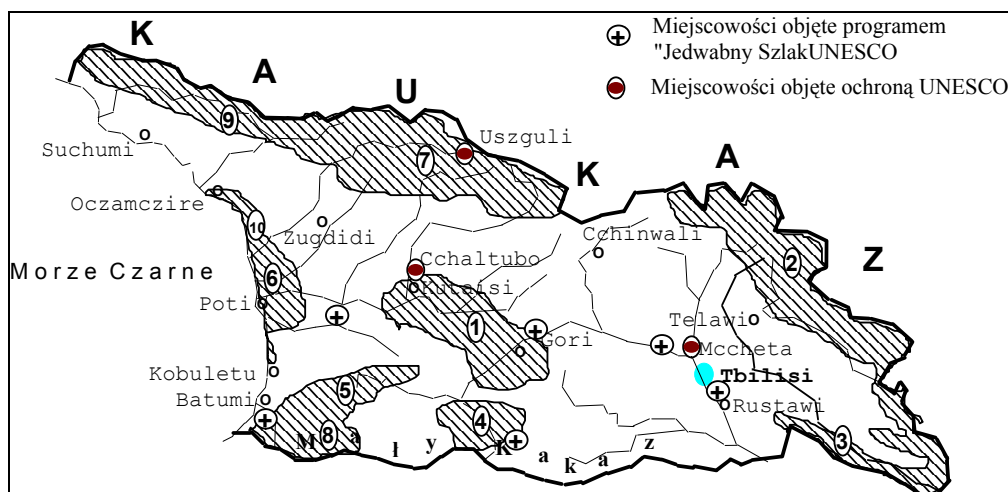
(źródło: Kalesnikow S.V., i inn., pod red., *Guzja*, Moskwa, 1992:290)

Nazwa obszaru	Chronione obiekty	Powierzchnia w km ²	Położenie n.p.m. w m.
1. Ricjiski (od Rica)	Lasy górskie typu Kolchidzkiego, pastwiska wysokogórskie, jezioro Rica, wody mineralne	159	900-1700
2. Bordzomski	Cały kompleks przyrodniczy	143	800-1500
3. Gumistski	Cały kompleks przyrodniczy	136	900-1800
4. Lagodechski	Cały kompleks przyrodniczy	133	500-3500
5. Waszlowanski	Cały kompleks przyrodniczy oraz lasy, zimowe pastwiska	66	350-800
6. Kintriszski	Cały kompleks przyrodniczy	60	500-1200
7. Saguramski	Cały kompleks przyrodniczy	50	600-1300
8. Adzametski	Obszar występowania dęby imeretinskiej	48	120-200
9. Cyskarski	Cały kompleks przyrodniczy	39	700-1000
10. Bacarski	Cały kompleks przyrodniczy	30	700-1400
11. Pontijski	Pontijski dąb	14	1500-2000
12. Mariamdźwarski	Ogniwo formowania się kaukaskiej sosny	11	700-800
13. Kolchidzki	Przyrodniczy kompleks elementów kochidzkich, jezioro Paliastom, kolchidzkie bagna	5	0
14. Picundski	Reliktowa picundska sosna	3	0
15. Sataplijski	Speleologiczno-florystyczny kompleks przyrodniczy (piaskowcowe jaskinie, ślady dinozaurów)	3	0

Kolejnym zasobem przyrodniczym, który na pewno może stanowić atrakcję turystyczną to jaskinie. Największa koncentracja jaskiń występuje w pobliżu miejscowości Cchatubo w granicach góry Sataplia oraz na terenie Abchazji. Nie wszystkie one są przystosowane do przyjmowania

zwiedzających. Najbardziej znana i najlepiej przystosowana do przyjmowania turystów jest jaskinia Nowy Aton. Znajduje się ona na terenie Abchazji w pobliżu miejscowości o tej samej nazwie.

Całe wschodnie wybrzeże Morza Czarnego od dawna przyciąga uwagę "urlopowiczów". Średnia temperatura wody wzdłuż gruzińskiego wybrzeża morza w czerwcu wynosi 21⁰ (max - 28⁰), a w grudniu - 8⁰. Generalnie przeważają tam kamieniste plaże; piaszczyste są tylko w niektórych miejscowościach (Biczwinta, Gudauta, Ureki). Sezon trwa od maja do połowy listopada, choć niektórzy turyści zażywają kąpiel już pod koniec marca, gdy temperatura wody zaledwie osiąga 17⁰. Za najlepszy sezon uważa się wrzesień i początek października. Z uwagi na mikroklimat, zwłaszcza w niektórych nadmorskich miejscowościach, uzdrowiska są czynne przez cały rok.

Rys. 4. System obszarów chronionych w Gruzji - schematyczne ujęcie
(na podstawie: *Sakartwelo - Cultural and Adventurous tours*, 2000:19)

1 - Bordzomsko-Charagaulski Park Narodowy; 2- chronione obszary Wschodniego Kaukazu; 3 - chronione tereny wzdłuż rzeki. Iori; 4 - chroniony obszar Eruszeti; 5 - Ajara-Imeretyńskie chronione tereny; 6 - chronione obszary Kolchidy; 7 - chronione tereny Centralnego Kaukazu; 8 - proponowane obszary ujęcia ochroną w Szawszeti; 9 - proponowane tereny ujęcia ochroną w Abchazeti; 10 - proponowane tereny ujęcia ochroną w Konchidzie.

Baza turystyczna i dostępność komunikacyjna. Walory przyrodniczo-rekreacyjne Gruzji zawsze przyciągały uwagę zainteresowanych. Każdy, kto lubi opalać się na plażach ciepłego morza czy górskich jezior, uprawiać alpinizm, kajakarstwo górskie, czy też wchodzić do jaskiń, znajdujących się na różnej głębokości, za pomocą specjalnych lin albo ścieżkami dla turystów, aby zachwycać się podziemnym światem stalaktytów, stalagmitów i stalagnatów, kto lubi pokonywać duże wysokości w miejscach trudno dostępnych, drogą nadającą się wyłącznie do jazdy konnej, czy też po prostu wpatrywać się w przyrodę, może znaleźć w Gruzji odpowiednie - dla siebie - zajęcia.

Gruzja niewątpliwie dysponuje bardzo bogatą gamą potencjalnych walorów turystycznych, których tylko nieznaczna część została wyżej przybliżona. Zgodnie przez miejscowych biur turystycznych dokonana oceną sezonowości przez cały rok może ona oferować usługi turystyczne, również dla osób niepełnosprawnych¹⁸ (tab.3). Jednak wielkim problemem stanowi dostępność

¹⁸ Od roku 1995 realizuje się program "Alpinizm dla niepełnosprawnych" (8).

komunikacyjna oraz brak informacji na jej temat a także fakt, że Północny Kaukaz stanowi regionem podwyższonego ryzyka.

Tabela 3. Ocena sezonowości (śr - średni, d - dobry, b.d - bardzo dobry)
(źródło: Katalog Biura turystycznego: Cultural and Adventurous tours,
Your Guide in Coucausis, 2000:6)

Nazwa i cel programu	miesiąc											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
"Sól ziemi" (Wycieczka objazdowa)			śr	śr	d	d	d	d	b.d	b.d		
"Śladami syryjskich ojców" (zwiedzanie zabytków architektoniczno-historycznych)			śr	śr	b.d	b.d	d	d	b.d	b.d		
"Ziemia złotego runa" (jest to zwiedzanie "śladami Argonautów")					śr	d	b.d	b.d	b.d	śr		
"Królestwo baszt" (zwiedzanie dwóch radykalnie odmiennych regionów wysokogórskich: Kchewsureti i Swaneti)					śr	d	b.d	b.d	b.d	śr		
"Życie kaukaskich górali" (codziennosc wysokogórskiej prowincji Tuszeti, gdzie najlepiej zachował się krajobraz kulturowy)						śr	b.d	b.d	d			
Dziki życie w górach" (dla miłośników natury: zdobywanie Kazbegi oraz rezerwatu Lagodechi)					d	b.d	b.d	b.d	d			
"Apogeum kaukaskiej flory" (poznawanie osobliwości kaukaskiej flory)					d	b.d	b.d	b.d	d			
"Obserwowanie ptaków" (pod opieką ornitologów obserwowanie godów oraz życie ptaków)					b.d				b.d			
"Wakacje na grzbiecie" (konno w wysokich górach Kaukazu)					d	b.d	b.d	d	b.d	d		
"Poprzez Gruzję górskim rowerem"					d	b.d	b.d	d	b.d	d		
"Serce Kaukazu" (daje niezapomnianych wrażeń; można mieszkać u tubylców w prowincjach: Swaneti i Khevi)						d	b.d	b.d	d			
"Trawers Kaukaz" (zwiedzanie Wschodniego Kaukazu autokarem)						d	b.d	b.d	d			
"Kazbeg - chluba Kchewi" (zdobywanie szczytu Kazbeg).					śr	d	b.d	b.d	d	śr		
"Uszba - wizytówka Swaneti" (zdobywanie jednego z najpiękniejszych i z najtrudniejszych szczytów Kaukazu)						d	b.d	b.d				
"Nartami na pograniczu Europy i Azji" (pobyt w Gudauri - w miejscowości nieopodal Tbilisi)		śr	b.d	d	b.d							
"Nartami w Kazbegi" (górskie narciarstwo)		śr	b.d	d	b.d							
"Raj dla narciarzy" (Gudauri i Bakuriani)	b.d	b.d	b.d	d								d
"Uczta win" (degustacja win i potraw oraz poznawanie tradycji gruzińskiego przyjęcia)			śr	d	b.d	b.d	d	d	b.d	b.d	d	śr

W ciągu ostatnich 40-50 lat republika pełniła funkcję bazy turystyczno-wypoczynkowej byłego ZSRR i krajów świata socjalistycznego. Spędzali tam także swój urlop nieliczni turyści z krajów zachodnich. Do lat 90-tych, kiedy w regionie Kaukaskim zaczęły nasilać się niepokoje społeczne na tle polityczno-gospodarczym, co roku liczba zwiedzających Gruzję przekraczała 2.5 miliona osób. Baza noclegowa w przeszłości była przygotowana do przyjmowania takiej właśnie liczby osób. Oczywiście warto przy tym pamiętać, że różniła się jakość i cena miejsc noclegowych według typowej dla ZSRR

hierarchizacji gości oraz państwowa baza noclegowa była stworzona wyłącznie w tych miejscach, które mogły być odwiedzane przez turystów (zwłaszcza "zagranicznych").

W latach 70-tych w radzieckiej prasie ukazała się powieść młodego współczesnego pisarza, która rozpoczynała się pytaniem rodziców do pięcioletniego dziecka - kim on chciałby być jak dorośnie. Dziecko bez zastanowienia odpowiada, że chciałby być - nie w przyszłości, ale już teraz - obcokrajowcem, bo sprzedawca zabawek i lodów ich nie przegania i wszystkie miejsca gdzie **oni mogą** przebywać są czyste i ładne. Ten cytat z pamięci, pokazujący marzenia małego dzieciaka, który po swojemu, sytuacyjnie, rozumie znaczenie wyrazu "obcokrajowiec", może nie jest zbyt dokładny, niemniej - w sposób pośredni - oddaje aurę, którą otaczani byli turyści.

Zmiany polityczno - gospodarcze po rozpadzie ZSRR, pociągnęły za sobą różne skutki. Między innymi: a) rozpadła hotelowa baza noclegowa oraz b) Gruzja stała się częścią regionu podwyższonego zagrożenia i c) połączenia komunikacyjne ograniczyły się do minimum, także d) z punktów informacyjnych "zniknęły" wiadomości na jej temat i wreszcie e) runęła cała infrastruktura w pełnym znaczeniu tego słowa (również ta, która była potrzebna do funkcjonowania przemysłu turystycznego) oraz f) liczba odwiedzających republikę (oraz cały Kaukaz, za wyjątkiem żołnierzy) zbliżyła się do zera.

Jednak nawet w tamtym, bardzo trudnym, początkowym okresie wielkich zmian ustrojowych - gdy w Gruzji nawet "czas się zatrzymał" - zdarzały się wyjątki. Na ulicach Tbilisi można było się spotkać z pierwszymi turystami (!), którzy przyjeżdżali nie w celu wypoczynku, lecz z czystej ciekawości zobaczenia na własne oczy proces rozpadu ZSRR. Rzecz jasna, w roli "obserwatorów" procesu rozpadu mocarstwowego byli ci, którzy we własnym kraju nie czuli ciężaru reżymu sowieckiego. Zatem, poczynając już od tamtej chwili, wśród turystów odwiedzających "świat egzotyczny", aż do czasów współczesnych, zdecydowanie przeważają mieszkańcy czwartego i trzeciego świata (pod warunkiem, że na podstawie rozwoju gospodarczego wyróżniamy 4 grupy państw, a do piątej zaliczamy kraje komunistyczne).

W krótkim czasie w Gruzji zaczęła się pojawiać sieć "zagranicznych" instytucji, które w okresie radzieckim były dla kaukaskich republik nieznane (jak np.: ambasady, przedstawicielstwo ONZ, UNESCO, Czerwonego Krzyża itd., oraz inne przykłady zachodniej przedsiębiorczości na czele z *Coca Colą*). Również w większości dawne połączenia komunikacyjne - tzn. z Gruzji do miast byłego ZSRR - zostały przywrócone. Ponad to, pojawiły się nowe połączenia lotnicze, realizowane również przez gruzińskie linie lotnicze, powstałe przeważnie na bazie Aeroflotu, a także nowe połączenia lądowe i morskie. Nowe połączenia międzynarodowe realizowane były - przede wszystkim - z tymi krajami, z których pochodzili "pierwszy" turyści (tzn. kraje Ameryki Północnej i Europy Zachodniej) (tab. 6).

Tabela 6. Wybrane połączenia komunikacyjne Gruzji z zewnętrznym światem

Rodzaj transportu	Nazwa przewoźnika	Połączenie funkcjonuje od roku	Miejscowości docelowe	Uwagi
lotniczy	ORBI (gruzińskie linie lotnicze)	1993 1996	Praga - Tbilisi oraz Paryż - Praga - Tbilisi	raz w tygodniu

lotniczy morski		1999 1999	Ateny - Tbilisi Voeros - Poti	zamówienia realizuje grecki tur operator OLIMP; obsługuje wycieczki do Grecji i Gruzji; jest to program pt.: "Tracing the Argonauts"
lotniczy	Swissair	1993r.	Zurych - Tbilisi	zamówienie przyjmuje: - Alpin Travel GmbH P.O.Box 14, CH-8880, Walenstadt, Switzerland, tel.: (41 81) 7202121, fax: (41 81) 7202120; E-mail: at@alpintravel.ch; Http: www.alpintravel.ch - Caucasus Travel Europe Ltd. , St Mary's Court, 39 Market Place, Henley-on-Thames, Oxfordshire RG9 2AA, Wielka Brytania; tel.: (44 1491) 637763; fax: (44 1491) 637617; E-mail: caucoeuro@aol.com - Swissair , Sheraton Metechi Palace Hotel, St.Telavi 20, 380003 Tbilisi, Georgia; tel.: (995 32) 943825 / 26 / 27; tel./fax: (995 32) 943829; E-mail: tbslsr@orioni.com.ge
morski		1992	Trebizond - Batumi (a także z Bułgarii i Ukrainy)	
lotnicze	British Airways	199?r.	Londyn Heathrow Terminal 4 - Tbilisi	cztery razy w tygodniu; zamówienia przyjmuje: British Mediterranean Airways Ltd. www.britishairways.com
lotnicze	Airzena Georgian Airlines	199?r.	Ateny - Tbilisi Frankfurt - Tbilisi Tel Aviv - Tbilisi Moskwa - Tbilisi Kijów - Tbilisi St'Petersburg - Tbilisi Odessa - Tbilisi i inne.	
lotnicze	Austrian Airlines	199?r.	Wiedeń - Tbilisi	
lotnicze	Turkish Airlines	1992r.	Stambuł - Tbilisi	
lądowe	Hertz	1992	do każdej kaukaskiej miejscowości	wypożyczanie samochodu z kierowcą; tygodniowy koszt = 20\$
lądowe	Erka Reizen	1992	do Tbilisi i Kutaisi oraz wewnątrz republiki	Jest to jedna z pierwszych form - obok Coca Coli - która zaryzykowała wejść na rynek.
<p>- Gruzińską wizę można otrzymać we wszystkich gruzińskich konsulatach oraz w miastach portowych (Batumi, Poti) w budynku portu i w Tbilisi na lotnisko (cena: od 30\$ do 60\$). Osoby podróżujące z gruzińską wizą na terenie republik Transcaucaskich mogą tam pozostać max przez trzy dni.</p> <p>- Osoby podróżujące w swoim kraju powinny zadbać o ubezpieczenie zdrowotne oraz na rzecz ich wywożenia z tbiliskiego aeroportu do ich krajów macierzystych</p> <p>- Ewakuacje turystów z dowolnej miejscowości w granicach Gruzji do aeroportu w Tbilisi zapewnia Georgian Guide Service (helikopterem) (cena: od 30\$ do 60\$)</p>				

Nowa baza noclegowa Gruzji tylko częściowo wykorzystuje miejsca w hotelach z minionego okresu, bowiem większości dawnych hoteli zostały uszkodzone w czasie wojen toczących się na ulicach miast, a część, które się ocalały, funkcjonuje jako tzw. "domy dla uciekinierów".

W okresie wzmożonych w Gruzji wojen domowych (na początku lat 90-tych), zwykli mieszkańcy narodowości "walczących ze sobą", zaczęli uciekać z obszarów, na których toczyły się walki, bądź z obszarów zagrożonych. Zjechali oni wszyscy do miast, a zwłaszcza do Tbilisi. Przytułek znaleźli w pustych hotelach "inturistu" (radziecka odmiana "Orbis"), gdzie pozostają do dziś. Jest w tym wszystkim pewien paradoks, bowiem rozpowszechnia się informację, że wojny domowe w Gruzji (jak np.: między Abchazją a Gruzją) toczą się na tle etnicznym. Otóż jest to bardzo dziwne, że ci, którzy "tam" się biją na tle etnicznym, "tu" (tzn. w hotelach) często dzielą między sobą pokój, a także żywność.

Miejsce tradycyjnych *inturistowskich* hoteli próbują zająć nowo powstające hotele i coś w rodzaju domowych pensjonatów (tab.7). Reprezentują one o wiele lepsze standardy (mimo obecnej sytuacji gospodarczej w republice), niż "dawniejsze" hotele. Ceny dla wszystkich są podobne, nawet dla tych, którzy mieszkają "o krok" dalej. Następna duża zmiana to ich skala. Są one o wiele bardziej kameralne (niezależnie od liczby w nich miejsc), niż "zwykle bywało" w ZSRR, a niektóre wręcz są nastawione na wytwarzanie "domowej" atmosfery.

Tabela 7. Niepełna baza noclegowa

Nazwa obiektu (h) - hotel	Liczba miejsc noclegowych	Cena w \$	Charakterystyka obiektu	Adres
Szeraton (h)	liczba pokoi - 248 w tym: klasyczne 2 osobowe - 109 Deluxe 2 osobowe - 126 dla nowożeńców - 5 ekskluzywne - 7 prezydentskie - 1	295 (b/B) 325 (b/B) 380 (b/B) 500 (b/B) --	Udogodnienia: Restauracja "Narikala" i "Król Gorgasali", American Pub, Miejsca szybkiej obsługi, Club Nocny, Sala konferencyjna dla 400os. oraz 2 sale kameralne każda dla 20 os., Kryty basen, wir wodny, sauna, Fitness Club, salon masażu, Centrum Fitness'u.	Sheraton Metechi Palace Hotel, St.Telavi 20, 380003 Tbilisi, Georgia; tel.: (995 32) 943825 / 26 / 27; tel./fax: (995 32) 943829; E-mail: tbsslsr@orioni.com.ge
Villa Berika	liczba pokoi - 15 w tym: jedno osobowe dwuosobowe apartament(b/B)	140-150 240-260 280-320 (dla 2 os.) 180-200 (dla 1 os.)	W każdym pokoju jest: satelitarne TV, telefon, mini-bar, a także balkon lub terasa. Udogodnienia: sauna, salon masażu, pokój fitness, bilard, bar, pomieszczenie konferencyjne, połączenie satelitarne oraz biznes centrum, komputery personalne i fax do dyspozycji gości	Hotel "Villa Berika", ul. Dzoceniдзе 9, 3 rd district, Nucubidze Plato
Hotel Betsy	liczba pokoi - 15 w tym: 2 os.pok.standardowe - 6 (3 WC i jedna łazienka) pokoje Delux - 5 pokoje 1 os. - 4	100 (dla 1 os.) 125 (dla 2 os.) 145-155 (dla 1 os.) 170-180 (dla 2 os.) 170 (dla 1 os.) 195 (dla 2 os.)	Jest to hotel rodzinny; prowadzi indywidualną obsługę według międzynarodowych standardów; goście mogą posmakować typową domową atmosferę; śniadanie i obiad wchodzi w koszty pokoju; na obiedzie podawane jest gruzińskie wino. Udogodnienia: pokój obiadowy; pokój dla spotkania wszystkich gości; międzynarodowa telekomunikacja; małe biznes centrum, telewizja kablowa.	"Betsy's" Hotel, ul. Gogebaszwili 21, Tbilisi, Gruzja
Old Metechi	liczba pokoi - 16 w tym: apartamenty - 2 jednoosobowe - 3 dwuosobowe - 2 segment dwuosob. - 4 bliźniacze - 3 dwa osobowe - 2	(cena za pokój) 200 120 170 170 60 (mansarda) 60 (mansarda)	Hotel mieści się w dwu kondygnacyjnej typowo gruzińskiej zabudowie z mansardą na Skalę Metechi nad rzeką. Udogodnienia: mini bar, TV, tel., Centrum Biznesu, restauracja z barem.	Hotel "Old Metechy", Metechi Asent 3, Tbilisi, Gruzja
Batesta	liczba pokoi - 9 w tym: jedno osobowe - 2 dwa osobowe - 5 apartament - 2	65 (za pokój) 75 (za pokój) 90 (od osoby)	Jest to wysokiej klasy "dom gości". Udogodnienia: klimatyzator, mini bar, TV satelitarne, telefony	Hotel "Batesta", ul. Saburtalo 3, Tbilisi, Gruzja
Victoria	liczba pokoi - 9 w tym: apartament - 2 jedno osobowy - 2 dwa osobowy - 5	180-200 (za pokój) 100-120 (za pokój) 120-150 (za pokój)	Wszystkie pokoje mają WC i łazienkę, balkon, klimatyzator, komunikację satelitarną. Udogodnienia: jadalnia, sala konferencyjna dla max 40 osób, sauna, pływalnia.	Hotel "Victoria", ul. Petriaszwili 42, Tbilisi, Gruzja

Kolkhi	liczba pokoi - 22 w tym: jedno osobowy - 2 bliźniacze - 15 dwo osobowy - 4	50 (za pokój) 80 (za pokój) 100 (za pokój)	Udogodnienia: sala konferencyjna dla max 40 osób, goście mogą korzystać z telefon w recepcji. W okolicach hotelu są liczne małe kafejki i bary	Hotel "Kolkhi", ul. Szanidze 31, Tbilisi, Gruzja
Hotel Sportowy Gudauri	liczba pokoi - 122 w tym: stand.jedno osobowe stand.dwu osobowe Delux jedno osobowe Delux dwu osobowe jedno osobowe doatk.łuzko w jedno os.-ym dwo osobowe doatk.łuzko w dwu os.-ym	106 (za pokój) 174 (za pokój) 111 (za pokój) 184 (za pokój) 116 (za pokój) 64 185 (za pokój) 64	Hotel znajduje się w górach głównego Kaukazu na wysokości 2000 m śr.p.m., w samym centrum "niałego szaleństwa" z wyciągami dla narciarzy. Udogodnienia: TV, telefon, restauracje, 4 bary, sklepy, sala konferencyjna dla 125 osób, dwa pokoje spotkań, a także: sauna, wir wodny, zamknięty basen i korty tenisowe, dwie aleje wodnych ślizgawek, tenis stołowy	Gruzja, Gudauri
Rezydencja Tsinandali			Jest to dom-rezydencja gruzińskiego poety Czawczawadze. Pokoje mają własne węzła sanitarne	Gruzja, Telawi
Borjomi			Kompleks uzdrowiskowy, gdzie miał również swój pałac Car Romanow. Niektóre pokoje mają własne węzła sanitarne.	Gruzja, Bordzomi
Rezydencja Vartsikhe			Rezydencja ta niegdyś był domem miejscowego producenta koniaku Varciche	Gruzja, Kutaisi
Intourist Hotel			Dawny hotel inturistu; obecnie po remoncie; reprezentuje dość wysoki standard.	Gruzja, Batumi

Podsumowanie. Codziennosc Kaukazu, w tym Gruzji, sprawia wrazenie pola wyszcigowego, gdzie rzeczywistosc jest wlasnie tym polem, a czas - tzn. fale Tofflera - scigaja sie ze soba.

Literatura:

1. Mala Encyklopedia Kultury Antycznej, 1983:29, Warszawa.
2. Mala Encyklopedia Kultury Antycznej, 1983:74, 619, Warszawa.
3. polskojezyczna wersje
4. Colin McEvedy, 1988:3-14, (siedemnaste wydanie) *The Penguin Atlas of Ancient History*, Hong Kong.
5. Damin K., Mikusiński A., (pod red.), 2000:228, Ludy i jezyki swiata, Wydawnictwo Naukowe, PWN, Warszawa. Majewicz A., 1989:335, Jezyki swiata i ich klasyfikowanie, PWN, Warszawa.
6. Norman Davies, 2000:1240-1243, Europa - rozprawa historyka z historia, Krakow.
7. Ratzel, 1900, *Narodowedzenie*, t.I-II, S.Petersburg (rosyjskojezyczne wydanie).
7. Atlas Gruzji, 1992
8. Cultural and Adventurous tours, Your Guide in Coucausis, 2000 (Katalog Biura turystycznego)

Streszczenie: Potencjalne walory turystyczne Gruzji

Autorka główne swoje zainteresowanie sprowadza do wybranych walorów geograficznych, przyrodniczych, socjo-kulturowych i historycznych Gruzji, które w przyszłości mogą stanowić walory turystyczne regionu. Gruzja - podobnie jak Armenia i Azerbajdżan oraz wszystkie inne jednostki administracyjne, znajdujące się w granicach Regionu Kaukaskiego - jest organiczną i nieodłączną częścią Kaukazu. Zatem artykuł ten, choć omawia potencjał turystyczny Gruzji, zawiera również wiadomości i wzmianki dotyczące całego regionu.

Umiejscowienie Gruzji w przestrzeni geograficznej i historyczno-kulturowej oraz w przestrzeni mentalnej, a także kilka podstawowych parametrów statystycznych na temat jej powierzchni i ludności, wprowadza czytelnika do egzotycznego i mało znanego obszaru, pokazując je na tle regionu. Najczęściej regionem tym stanowi Region Kaukazki, rzadziej zaś - Region Śródziemnomorski i Przednioazjatycki. Następny fragment tekstu porusza wątek wyznania, języka i alfabetu gruzińskiego; za pomocą faktów historycznych stworzono zarys ich rozwoju. Walory socjo-kulturowe i historyczne oraz przyrodnicze są najbardziej obszarną częścią artykułu. Ponieważ walory te są omawiane z uwagi na potencjalnego turystę, to po krótko przedstawiono również cechy mentalności tubylców Kaukazu. W dalszej części Autorka opisuje bazę turystyczną i dostępność komunikacyjną. Zamieszczono tam tabelę, w których znalazły się informacje o wybranych połączeniach komunikacyjnych oraz o miejscach noclegowych. Jest tu również ocena sezonowości, która świadczy o całorocznej turystycznej atrakcyjności Gruzji.